

НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЗАПОВІДНИК
«КИЇВО-ПЕЧЕРСЬКА
ЛАВРА»

МОГИЛЯНСЬКІ ЧИТАННЯ

Збірник наукових праць

Щорічник

Засновано у травні 1998 р.

2021

Київ
Видавництво «Фенікс»
2021

УДК 069+351.853](477)(091)(082)

М 74

Могилянські читання
Збірник наукових праць

Засновник та видавець:
Національний заповідник “Кієво-Печерська лавра”

Зареєстровано у Державному комітеті інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 5160 від 28.05.2001 р.

Редакційна колегія:

О. В. Рудник – голова
К. К. Крайній – відповідальний редактор
Л. П. Михайлина – заступник відповідального редактора
Н. М. Сенченко – відповідальний секретар
О. М. Черняхівська – відповідальна за випуск
А. Ю. Кондратюк

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного заповідника “Кієво-Печерська лавра”
Протокол № 7 від 25.11.2021 р.

Відповідальність за достовірність інформації несуть автори

М74 **Могилянські читання 2021.** Вивчення та збереження культурного надбання: до 95-річчя заснування Національного заповідника “Кієво-Печерська лавра”. Зб. наук. праць. – Київ : Національний заповідник “Кієво-Печерська лавра”, Видавництво “Фенікс”, 2021. – 288 с.

ISBN 978-966-136-877-3

У збірнику вміщено матеріали XXVI Міжнародних Могилянських читань (Національний заповідник “Кієво-Печерська лавра”, 9–10 грудня 2021 р.). Опубліковано близько 40 тематичних статей, що є результатами новітніх досліджень у галузях історії, археології, мистецтвознавства, реставрації, пам’ятокознавства та музеєзнавства.

Видання розраховано як на фахівців, так і на широке коло зацікавленої читачької аудиторії.

ISBN 978-966-136-877-3

© Національний заповідник
“Кієво-Печерська лавра”, 2021
© Автори статей, 2021

ВІДЗЕРКАЛЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ В ЕКСПОЗИЦІЇ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ М. Ф. СУМЦОВА (2015–2021)

Сьогодні більшість музеїв історичного профілю має у своєму складі експозиції або тимчасові виставки про російсько-українську війну, яка точиться на Сході нашої держави. Одними з перших до цієї тематики звернулися музейники Київщини. У серпні 2014 р. в Національному музеї-заповіднику “Битва за Київ у 1943 році”, що у Нових Петрівцях поблизу Києва, розпочала свою роботу перша в Україні виставка на тему війни на Сході України [1]. Невдовзі тимчасові виставки, а згодом стаціонарні експозиції, стали приймати відвідувачів у всіх регіонах держави. У Харківському історичному музеї імені М. Ф. Сумцова (далі – ХІМ) до цієї тематики звернулися навесні 2015 р. Так, 24 березня в музеї розпочала роботу тимчасова виставка, де розповідалося про війну на Донбасі, де була лише одна вітрина, яку розташували на майданчику 3-го поверху. В ній містилося близько 30 різноманітних експонатів, розпочинаючи від т.зв. плаского матеріалу до форми та залишків боеприпасів [2, 109-115]. Протягом наступних двох років відбулося декілька реекспозицій та створено постійну експозицію. У 2015 р. після відкриття виставки ще двічі проводили її трансформацію – 16 червня та 2 вересня. Можна стверджувати, що саме восени вона перетворилася на хоч і невелику, але експозицію. Так, наприкінці літа 2015 р. адміністрація музею виділила приміщення площею 50 м², в якому 2 вересня розпочала роботу оновлена експозиція під назвою “АТО і Харківщина”. Трохи менше ніж протягом 6-ти місяців “АТОвська виставка”, саме так і до сьогодні її називають співробітники ХІМ, пройшла шлях від вітрини на майданчику до повноцінної експозиції. Найкраще, третє переродження цієї тематичної виставки/експозиції ілюструють слова моєї колишньої колежанки, однієї з авторок експозиції “АТО і Харківщина” Л. Ю. Глазкової: “Вона складається з 10 тематичних планшетів, на яких розміщено 157 світлин переважною більшістю учасників подій. Об’ємні предмети розмістилися в трьох високих вітринах та чотирьох столиках-вітринах, на столі-подіумі” [2, 109-115]. Суттєво зросла кількість об’ємних експонатів. Звісно, що наводити повний перелік немає потреби, але деякі цікавинки необхідно згадати – залишки від РСЗВ “Град” та “Смерч”, низку нарукавних шевронів частин Збройних Сил України, добровольчих підрозділів тощо.

Незважаючи на те, що тематика війни на Сході України існує в музейному просторі лише сім років, вона вже має свою історіографію. Так,

у 2015 р. світ побачила стаття В. В. Головка “Україна в умовах Антитерористичної операції та російської збройної агресії (2014 р.)”, в якій автор розглянув російське втручання у внутрішні справи України у 2013–2014 рр. Позитивом цієї розвідки є намагання автора дати термінологічне визначення цього конфлікту. Робота не має прямого стосунку до музейної справи, але ми вважаємо її корисною для музейників, бо вона чітко визначає дефініції цієї гібридної війни. Саме з цим і до сьогодні у частини колег виникають серйозні проблеми [3, 176, 193].

У 2016–2020 рр. вийшла друком низка публікацій, присвячених розкриттю теми російсько-української війни у вітчизняних музеях. Зокрема, згадаємо доробок співробітників ХІМ, які започаткували низку розвідок за цією тематикою [2; 4; 5]. Цікавою є робота Л. Ю. Глазкової, в якій досить упорядковано подано відомості про розбудову “АТОвської” виставки/експозиції у 2015 р. Статті М. Ю. Сологуба мають дещо хаотичний характер, приміром, “Проблеми відображення теми АТО у експозиції Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова та можливі шляхи їх вирішення”. Автор стверджує, що “серед проблем висвітлення АТО слід виділити наступні: політична, фінансова та експонатна”. Звісно, проблеми комплектування й фінансування є хронічними для багатьох музеїв країни, але погляд колеги на т. зв. “політичну проблему” дуже здивував. Згідно з трактуванням М. Ю. Сологуба, “політична проблема полягає в розбіжностях поглядів населення Слобідської України. Не секрет, що саме через різні погляди на політику між Західними і деякими Східними областями України почалася антитерористична операція, яка триває і зараз”. На жаль, молодий колега заплутався у політичних хитросплетіннях і помилково вважав причиною війни політичні симпатії мешканців східних регіонів нашої держави, а не агресивну політику Російської Федерації. Заради справедливості необхідно зазначити, що у підсумку він підкреслив: “...експозиція повинна носити патріотичний характер, тим паче, у регіоні, наближеному до зони АТО” [5, 77-83].

2018 р. вийшла друком стаття Тетяни і Владислава Григоренків під назвою “Виставка “Війна триває” у Черкаському обласному краєзнавчому музеї”. Її основний лейтмотив показано у назві розвідки. Колеги детально виклали етапи створення і структуру експозиції, навели імена добродіїв і благодійників, які долучилися до її побудови [6, 35-41].

Дослідник із Києва М. Зубар відобразив у своїй роботі як на практиці використали досвід польських колег під час побудови експозиції Музейно-меморіального комплексу 3-го окремого полку спеціального призначення імені Святослава Хороброго. Автори застосували дещо нестандартний підхід під час побудови експозиції: “Незважаючи на те, що, здавалося б, при формуванні експозиції використаний лінійний

підхід, відвідувач має можливість самостійно скласти маршрут, пройшовши по ньому всю експозицію, знайомлячись з подіями в будь-якій послідовності” [7, 24–29]. На нашу думку, це дуже зручно для відвідувачів, які не замовляють екскурсію і самостійно ознайомлюються з експозицією.

Отже, констатуємо: незважаючи на те, що сьогодні в багатьох музеях України можна побачити різноманітні виставкові проекти про війну на сході України, але вони так і не стали об’єктом вивчення. Відповідно, брак досліджень у зазначеній царині загалом та у висвітленні аспектів, пов’язаних із створенням та функціонуванням тематичної експозиції у ХІМ зокрема, надає актуальності нашому дослідженню. Отже, метою розвідки є бажання показати принципи побудови, еволюцію та думку відвідувачів про вищезгадану виставку.

На початку 2017 р. відбулася чергова масштабна реекспозиція виставки “АТО і Харківщина”. На жаль, її площу не збільшили, але змінили структуру, частково експонатну базу та назву – “Присягу двічі не дають. Хроніка подій на Сході України”. На думку авторів, нова назва відображає процеси, що відбувалися у перші тижні російсько-української війни. Це – дезорієнтація і зрада частини українських силовиків у Криму, створення добровольчих формувань і волонтерських організацій, які активно включилися у боротьбу з російською експансією на Донбасі. У побудові експозиції використали тематико-хронологічний метод, незважаючи на те, що він утворився ще у 1920-х рр. на базі ансамблевого методу, і його використовували переважно для створення різноманітних музеїв революційного спрямування радянської доби. Головна його мета – за допомогою музейних предметів розкрити певний сюжет, створити в свідомості відвідувача музейний образ, що відображає явища або процеси. Тематичну експозицію будують як систему взаємопов’язаних розділів, тем, підтем, зміст яких пов’язано і обґрунтовано спільною концепцією.

В центральній її частині розміщено експонат, що має найвищу комунікативність, репрезентативність, експресивність. Простіше кажучи, це має бути “убійна” річ, яка переважно сконцентрує на собі увагу відвідувачів. Решта предметів формується навколо неї. Поряд з основним центром усєї тематичної експозиції, кожен з її розділів може мати власні осередки тяжіння.

В “АТОвській” експозиції є декілька розділів: 1. Революція Гідності; 2. Початок російської агресії проти України (окупація Криму, захоплення адміністративних будівель у Харкові, Донецьку і Луганську, початок бойових дій, добровольчі батальйони, волонтерський рух, битва за Іловайськ); 3. Оборона летовиш у Луганську, Донецьку та Краматорську;

4. 92-а окрема механізована бригада; 5. Переселенці; 6. Битва за Дебальцеве; 7. Вшанування загиблих уродженців Харківщини.

Кожен із цих розділів має свою “родзинку”, атрактивний експонат/експонати. У розділі про події на Майдані є особисті речі харків’ян, героїв Небесної Сотні – В. Зубенка, Ю. Парашука та Є. Котляра. У другій частині експозиції привертають увагу два комплекси – харків’янина, капітана Луганського прикордонного загону А. Новака (форма) та кримчанина, учасника Революції Гідності, бійця батальйону оперативного призначення НГУ імені генерал-майора Сергія Кульчицького П. Пилипчука (елементи форми). Волонтерський рух ілюстровано продукцією жіночої групи “Нагодуй солдата”. Але особливу увагу привертають колекція шевронів добровольчих батальйонів і частин ЗСУ та залишки від ракети до РСЗВ “Смерч”. Збірка шевронів налічує сорок одиниць, серед яких є доволі рідкісні екземпляри. Це, зокрема, нашивки Міжнародного миротворчого батальйону імені Джохара Дудаєва, загону територіальної оборони м. Зміїв (Харківська обл.), Залізної сотні батальйону “Азов”. Сьогодні її спадкоємцем є 2-а рота 2-го батальйону окремого загону спеціального призначення НГУ “Азов”. Розділ про оборону летовищ у Донецьку, Луганську та Краматорську також має свою “родзинку” – сухий пайок військовослужбовця російської армії. Саме цей експонат є вагомим доказом присутності Збройних сил Російської Федерації на території України. Він привертає незмінну увагу відвідувачів. Окрему частину експозиції присвячено 92-й механізованій бригаді. Саме до цієї військової частини у 2014–2015 рр. мобілізували чимало уродженців Харківщини та сусідніх регіонів і відповідно їй приділено особливу увагу. Тут відвідувачі зосереджуються на двох комплексах: 1. Речі О. Чепеленка (позивний “Наука”); 2. Канун (столік-підсвічник для відправлення панакхиди) та свічки, виготовлені із гілз. Тему переселенців, на жаль, висвітлено лише пласким матеріалом (фотографіями). У передостанньому розділі експозиції продемонстровано битву за Дебальцеве. У центрі уваги містяться експонати, що належали військовослужбовцям 128-ї окремої гірсько-піхотної бригади. Саме ця військова частина у 2015 р. стала основою українського угруповання в районі Дебальцевого. Завершено експозицію вшануванням загиблих уродженців Харківщини. Основним її елементом є фотопортрети Героїв України О. Лавренка і С. Колодія та польові погони останнього.

У своїй екскурсії автор цих рядків назвав цей розділ “Два капітани”, за аналогією з однойменним романом В. Каверіна. Дійсно, у вищезгаданих двох військових є багато спільного: уродженці Харківської області, випускники Харківського інституту танкових військ, служили у 93-й окремій механізованій бригаді, кожен обіймав посаду командира роти і мав військове звання капітан, загинули під час оборони Донецького аеропорту.

Усього презентовано 229 різноманітних експонатів.

Найкраще виставковий проєкт розкривають відгуки відвідувачів. У книзі вражень перший запис зроблено 13 вересня 2015 р., останній – 2 лютого 2020 р. Всього за майже чотири з половиною роки залишено 51 відгук. Можемо припустити, що якби не карантинні заходи, пов’язані з Covid-19, то записів було би більше. Зроблено їх чотирма мовами: українською – 28 дописів, російською – 21 допис, англійською – 1 допис, китайською – 1 допис. Збережено авторську орфографію [8].

Відвідувачі, які залишили свої нотатки, представляють переважно Харківщину: м. Харків – 22, Харківську область – 5, м. Суми – 1, м. Луганськ – 1, м. Горлівка – 1, м. Кременчук – 1. Усього – 32 дописи. Вони презентують 16 різноманітних закладів освіти Харкова та області – Харківський коледж транспортних технологій, Мереш’янський ліцей імені В. П. Мірошніченка, Харківську середню школу № 99, Хорошівську загальноосвітню школу, Харківську середню школу № 93, Вовчанський медичний коледж, Харківську гімназію № 172, Харківську середню школу № 114, Пономаренківську загальноосвітню школу, Харківську середню школу № 157, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харківську середню школу № 113, Харківську середню школу № 125, Харківський вищий коледж мистецтв, Харківський державний професійно-педагогічний коледж імені В. І. Вернадського, Харківську середню школу № 85. Загалом – 16 різних установ середньої і вищої освіти [8].

Більшість дописів є подяками, що адресовано музею та окремим співробітникам, деякі повідомлення мають рекомендаційний характер. Так, доктор філософських наук І. Рассоха ще у 2016 р. висловив слушне зауваження про те, що недостатньо повно показано події у Харкові навесні 2014 р., а також волонтерський рух. Згодом, під час реекспозиції у 2017 р., частину зауважень виправили. Киянин Олександр зазначив таке: “Виставка гарна. Я би радив додати дані про втрати України за час війни (ато) в людях, території та господарстві”. Один із відвідувачів слушно поцікавився – “Где имя погибшего Мирослава Мисли...”

Прочитуємо декілька відгуки, які вразили: “Спасибо за память! Сергея 79 оамб”, “Выставка впечатляет больше всего правдой, пишу как свидетель событий на Луганщине. Спасибо!!!”, “...Очень поучительно, особенно для молодого поколения”, “Дякую працівникам музею! Цікаво у музеї, страшно бути учасником цих подій. Україні – миру! Донбас – це Україна. Катерина, м. Горлівка, Донецька обл.” [8].

Отже, завершуючи нашу розвідку можемо сказати, що експозиція, яку присвячено сучасній російсько-українській війні, вперше побачила світ у Харківському історичному музеї у 2015 р. і впродовж шести років

роботи пережила декілька масштабних, і не дуже, реконструкцій. Найбільш велику реекспозицію провели у 2017 р. Її наслідком стали нова структура і назва експозиції. Збільшилася як експозиційна площа, так і власне кількість експонатів. У створенні нової постійної виставки автори використали тематико-хронологічний метод побудови. На їхню думку, за його допомогою можна повністю відобразити реалії цієї війни.

Як відомо, основним поціновувачем і критиком кожної музейної експозиції є відвідувач. У своїх відгуках вони надали оцінку експозиції “Присягу двічі не дають. Хроніка подій на Сході України”. Загалом вона є позитивною, хоча не позбавлена справедливої критики.

Серед суттєвих недоліків вищезгаданої постійної виставки є брак площі, внаслідок чого цілу низку тем висвітлено не повністю або взагалі не згадано у зазначеній експозиції.

Джерела і література

1. У Києві відкрилася перша виставка АТО. URL: fakty.com.ua/ua/ukraine/politika/20140808-1523568/.

2. *Глазкова Л. Ю.* Відображення теми Антитерористичної операції в Україні музейними засобами: досвід і перспективи // Двадцять другі Сумцовські читання : Зб. матеріалів Всеукр. наук. конференції “Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій”, присвяченої 25-річчю Незалежності України, 18 квітня 2016 р. – Харків, 2016. – Вип. 22.

3. *Головко В. В.* Україна в умовах Антитерористичної операції та російської збройної агресії (2014 р.) // УІЖ. – 2015. – № 3.

4. *Сологуб М. Ю.* Символіка шевронів військових формувань у зоні АТО // Двадцять треті Сумцовські читання. Зб. матеріалів Всеукр. наук. конференції “Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій”, присвяченої 100-річчю подій Української революції 1917–1921 років, 18 квітня 2017 р. – Харків, 2017. – Вип. 23. – С. 288-293.

5. *Його ж.* Проблеми відображення теми АТО у експозиції Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова та можливі шляхи їх вирішення // Двадцять четверті Сумцовські читання : Зб. матеріалів Всеукр. наук. конференції “Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій”, 18 квітня 2018 р. – Харків, 2016. – Вип. 24.

6. *Григоренко Т., Григоренко В.* Виставка “Війна триває” у Черкаському обласному краєзнавчому музеї // Війна на Донбасі. 2014–2018 рр. : Зб. наук. праць за матеріалами III Всеукр. наук. військово-історич. конференції, 19 квітня 2018 р. – Київ, 2018.

7. *Зубар М.* Деякі аспекти побудови експозиційного простору музею 3-го окремого полку СпП ім. Святослава Хороброго ССО МО України // Війна на Донбасі. 2014–2018 рр. : Зб. наук. праць за матеріалами V Всеукр. наук. військово-історич. конференції, 7 травня 2020 р. – Київ, 2020.

8. Книга вражень експозиції “Присягу двічі не дають. Хроніка подій на Сході України” Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова.